

DE *FOUNDING FATHERS*
VAN DE VVD
DIRK STIKKER EN PIET OUD

Boris van Haastrecht en Gerrit Voerman

Boom – Amsterdam

Omslagbeeld: Nationaal Archief, fotocollectie-Anefo, fotograaf Ben Merk.

Vormgeving omslag: Marry van Baar

Vormgeving binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnnewerk: Peter Tychon

© 2023 Boris van Haastrecht en Gerrit Voerman

© 2023 Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.) No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2444 952 1

NUR 680, 697

www.boomgeschiedenis.nl

INHOUD

VOORWOORD (7)

INLEIDING

DE *FOUNDING FATHERS* VAN DE VVD (9)

1. D.U. STIKKER

EEN ZAKENMAN IN DE POLITIEK (15)

2. P.J. OUD

POLITICUS IN HART EN NIEREN (25)

3. SAMENWERKING

DE OPRICHTING VAN DE VVD IN 1948 (37)

4. CONFLICT

DE MOTIE VAN AFKEURING IN 1951 (53)

5. TUSSEN VERWIJDERING EN VERZOENING (81)

SLOT (99)

LIJST VAN AFKORTINGEN (109)

NOTEN (111)

PERSONENREGISTER (122)

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING (124)

PUBLICATIES VAN HET DNPP (126)

VOORWOORD

Op 24 januari 2023 is het 75 jaar geleden dat de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (vvd) werd opgericht. De partij is daarmee de op twee na oudste in de Tweede Kamer, na de SGP (opgericht in 1918) en de PvdA (in 1946). Bij de Tweede Kamerverkiezingen van juli 1948 werd de vvd met bijna acht procent van de stemmen de vijfde partij van het land. Profiterend van de ontzuiling van de Nederlandse samenleving nam haar electorale aanhang in de loop der tijd structureel toe. Sinds de Tweede Kamerverkiezingen van 2010 is de vvd de grootste partij in de Tweede Kamer en levert zij met Mark Rutte de minister-president – de eerste liberale premier sinds Pieter Cort van der Linden ten tijde van de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). Die groei van de vvd was vanzelfsprekend niet lineair: perioden van voorspoed en neergang wisselden elkaar af. Ook de partij zelf kende tijden van harmonie en conflict. Niettemin kan grosso modo de geschiedenis van de vvd als een succesverhaal worden gezien – niet alleen vanwege haar gestaag uitdijend kiezersaandeel, maar ook omdat zij in de afgelopen driekwart eeuw bijna zeventig procent van de tijd in een kabinet was vertegenwoordigd.

Twee mannen stonden in 1948 aan de basis van de vvd, waarvan toen nog volstrekt niemand durfde te denken dat die partij veel later een dominante positie in de Nederlandse politiek zou gaan innemen: Dirk Stikker (1897-1979) en Piet Oud (1886-1968).¹ Zij kenden elkaar nauwelijks, maar vonden elkaar in hun streven naar een vernieuwde, ‘vooruitstrevende’ liberale partij – alhoewel er zeker ook belangen van meer persoonlijke aard meespeelden. De sfeer van eendracht waarin zij bij de oprichting samenwerkten, kreeg in

de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van juli 1948 echter een knauw en zou een paar jaar later eindigen in een groot conflict. Na een periode van verwijdering volgde een verzoening, waarna het opnieuw mis ging. Vlak voor Ouds dood in 1968 kwamen zij toch weer nader tot elkaar.

Dit boek gaat over de oprichting van de vvd en de eerste moeilijke jaren die daarop volgden, maar dan vooral vanuit het perspectief van Stikker en Oud. Hun loopbaan, persoonlijkheid en hun onderlinge politieke en persoonlijke verhouding staan centraal – zowel in woord als in beeld.

De auteurs willen graag iedereen bedanken die aan dit boek heeft bijgedragen. In de eerste plaats Ivo Opstelten. Hij heeft in 2020 een voortrekkersrol gespeeld bij de totstandkoming van het promotieproject dat naar verwachting in 2025 zal leiden tot een biografie van Oud. Dit boek over de beide partijoprichters kan als een nevenproduct daarvan worden gezien. vvd-archivaris Sylvia Bakker-Kemp en Ulco Kooystra, medewerker van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen, leverden illustratiemateriaal aan, evenals Wim van der Ham, archivaris van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG). Ward Janssen, als student-assistent werkzaam op het DNPP, verleende assistentie bij het controleren van bepaalde gegevens en bij het persklaar maken van de tekst. Stagiair Hasse Aartsen droeg zorg voor de personenindex. Jelle Gaemers en zijn collega's van het Nationaal Archief in Den Haag maakten het mogelijk om documenten uit een groot deel van het omvangrijke archief van Stikker te fotograferen, wat het onderzoek van de beide auteurs nogal vergemakkelijkte. De uitgave van dit boek, ten slotte, werd mede mogelijk gemaakt door de inspanningen van Pepijn van Dijk, de directeur van het vvd-partijbureau, en door het hoofdbestuur van de vvd, dat een substantieel aantal exemplaren heeft afgenomen. Van enige bemoeienis van het bestuur met de inhoud van dit boek is vanzelfsprekend geen sprake geweest.

Boris van Haastrecht en Gerrit Voerman
Groningen, oktober 2022

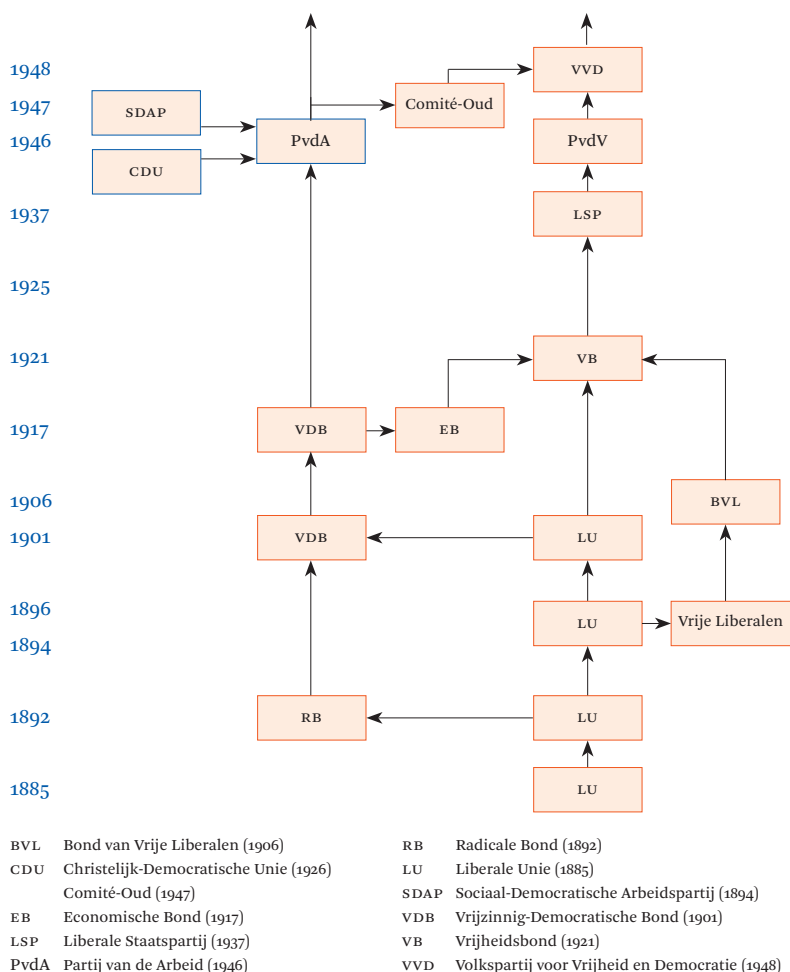
INLEIDING

DE FOUNDING FATHERS VAN DE VVD

‘Volkspartij voor Vrijheid en Democratie opgericht. De heren mr. Stikker en mr. Oud spraken in een geestdriftige bijeenkomst in Amsterdam.’ Zo luidde de kop boven het verslag in de liberale krant *Algemeen Handelsblad* van de totstandkoming van de vvd, tijdens een vergadering op 24 januari 1948 in een overvol theater Bellevue in de hoofdstad.¹ De nieuwe partij ontstond uit het samengaan van de Partij van de Vrijheid (PvdV), geleid door Dirk Stikker, en het zogeheten ‘Comité tot voorbereiding van een Democratische Volkspartij’, dat werd voorgezeten door Piet Oud.

De totstandkoming van de vvd vond plaats in het kader van pogingen van een aantal partijen om na de Tweede Wereldoorlog te komen tot een hergroepering van het Nederlandse partijstelsel. De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de links-liberale Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) en enkele andere groeperingen vormden in februari 1946 de Partij van de Arbeid (PvdA), die tot een ‘doorbraak’ in de verstarde electorale en politieke verhoudingen moest leiden. Voormalig VDB-leider Oud ging met tegenzin met zijn vrijzinnig-democratische partijgenoten mee naar de nieuwe politieke formatie. Lang hield hij het er niet uit. Oud wilde wel uit de PvdA stappen, maar niet de politiek verlaten. In zekere zin trof hij het dat de PvdV in een impasse verkeerde. Zij was in 1946 in de plaats gekomen van de behoudende Liberale Staatspartij (LSP), die geassocieerd werd met de economische crisis van de jaren dertig (zie figuur 1). Jongeren uit de LSP streefden naar vernieuwing en zagen in Stikker daarvoor de aangewezen persoon. Met hem als voorzitter verliepen de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1946 voor de PvdV echter enigszins teleurstellend, waarna de partij in

Figuur 1. Organisatorische evolutie van het Nederlandse liberalisme (1885-1948)

Bron: I. Lipschits, *Politieke stromingen in Nederland* (Deventer, 1977), 36 en 61.

het slop raakte. Toen Oud in augustus 1947 in het *Algemeen Handelsblad* voorstelde om tot een nieuwe partij te komen, was Stikker zeer bereid om daarop in te gaan. Dat was niet zo verwonderlijk, aangezien hij eerder achter de schermen al contact met Oud had gezocht – alhoewel Stikker geen nieuwe partij wilde, maar een verbreding van zijn PvdV nastreefde. Nog geen half jaar later was de vvd een feit. Haar oprichting was grotendeels het werk van Oud en Stikker – en dat was wel bijzonder, omdat ze elkaar nauwelijks kenden.

Wanneer een partij door meerdere personen wordt opgericht, dan ligt het voor de hand dat die al een tijd met elkaar optrokken. Zo ging het bijvoorbeeld met de ‘twaalf apostelen’, die aan de basis stonden van de SDAP, of het ‘driemanschap’, dat zich los maakte van de SDAP en de Sociaal-Democratische Partij stichtte (de voorloper van de Communistische Partij in Nederland). De kans van slagen van een nieuwe partij lijkt niet alleen groter naarmate de doelen die de oprichters afzonderlijk zouden willen bereiken dicht bij elkaar liggen, maar ook wanneer zij gemeenschappelijke ervaringen delen, elkaar al langer verstaan en weten wat zij aan elkaar hebben. Bij de *founding fathers* van de VVD was van dat laatste geen sprake. Van elkaars bestaan zullen ze hebben geweten, maar het is vrijwel zeker dat Stikker en Oud elkaar nooit hebben ontmoet voordat zij in de zomer van 1947 besloten gezamenlijk een nieuwe partij op te richten. Dat is opmerkelijk, want beiden behoorden voor de Tweede Wereldoorlog tot het Nederlandse establishment: Stikker als directeur van Heineken’s Bierbrouwerij en (vanaf augustus 1939) actief in de werkgeverswereld, Oud als minister van Financiën en daarna burgemeester van Rotterdam. Dat beide heren ondanks het feit dat zij eigenlijk vreemden voor elkaar waren bereid waren de sprong in het duister te wagen, kwam ook door het bemiddelende werk van de Rotterdamse bankier Karel Paul van der Mandele, die hen goed kende. Daarnaast speelde mee dat zij vanuit verschillende uitgangspunten belang hadden bij de totstandkoming van een al dan niet geheel nieuwe partij. Pas na de oprichting zouden onderlinge tegenstellingen aan het licht treden, die enerzijds te maken hadden met de onderscheiden posities die zij in en namens de nieuwe partij zouden gaan bezetten en anderzijds met hun karakter. Ondanks vele overeenkomsten waren Oud en Stikker namelijk nogal onderscheidende persoonlijkheden.

Dramatis personae: Stikker en Oud

Wat betreft hun sociale en religieuze achtergrond hadden de beide VVD-oprichters veel met elkaar gemeen. Zij werden geboren aan het einde van de negentiende eeuw, in 1886 respectievelijk 1897, in de provinciestadjes Purmerend (Oud) en Winschoten (Stikker). Naast tijdgenoten waren zij ook geloofsgenoten: zij groeiden alle

twee op in een vrijzinnig-hervormd gezin. In maatschappelijk opzicht waren zij afkomstig uit de middengroepen. De vader van Oud dreef aanvankelijk een tabakszaak maar stapte na verloop van tijd over naar de wijnhandel, die hij tot grote bloei bracht. Later werd hij makelaar in effecten – toevallig net als Stickers vader, die in Groningen een effectenfirma bezat waarvan hij directeur was. Beide vaders behoorden tot de notabelen: zij bekleedden in hun woonplaats een op eigen kracht verworven prominente positie, waarmee zij tot de gemeentelijke elite waren toegetreden. Oud senior was zes jaar wethouder, Stikker senior voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken – zij het nog geen half jaar: toen zijn bedrijf in grote financiële moeilijkheden kwam, legde hij zijn functie neer.

In de omgeving waarin de jonge Piet en Dirk zich ontwikkelden, kon het liberalisme uitstekend gedijen. De vader van Oud was links-liberaal: hij was in de Purmerendse gemeentepolitiek raadslid en wethouder en werd later lid van de vDB. Ook Stickers vader was lid van deze progressieve partij. Zoon Dirk daarentegen was toen hij ging studeren naar eigen zeggen ‘roestoud liberaal’; hij zou pas in 1946 lid worden van een politieke partij, toen hij gevraagd werd de PvdV te leiden. Daarmee stak hij scherp af bij Piet Oud, die dicht bij de politieke opvattingen van zijn vader stond: hij werd actief in de vrijzinnige jongerenorganisatie en sloot zich in 1908 bij de vDB aan.

Opgegroeid in een gezin met een ondernemende vader – zoals destijds in het milieu van de welgestelde burgerij gebruikelijk zorgde hun moeder voor de huishouding – toonden Dirk Stikker en Piet Oud ambitie, toewijding en vasthoudendheid. Oud senior stimuleerde bij zijn zoon die mentaliteit maar gedroeg zich ook als een patriarch, waardoor een hechte vertrouwensband ontbrak. Bij Stikker ging het er thuis gemoedelijker aan toe: hij kon het altijd ‘uitstekend’ met zijn vader vinden. ‘Onze verhouding was misschien wat ongewoon: al in mijn studentenjaren raadpleegde hij mij dikwijls over zijn zaken.’² Het financiële echec dat zijn vader meemaakte was voor hem een belangrijke stimulans om zich te bewijzen.³

Oud en Stikker studeerden beiden rechten. Vervolgens zouden zij in het interbellum uitgroeien tot vooraanstaande personen in de wereld van de politiek en het bestuur en van het bedrijfsleven. Maakten hun vaders deel uit van de lokale elite, de zonen stootten

door naar het landelijke establishment. Ze presenteerden zichzelf als self made men, overtuigd van hun kwaliteiten en zich ervan bewust dat ze het op eigen kracht ver hadden geschopt. Ze waren in hun functies gewend om de lakens uit te delen en dat er naar hen geluisterd werd. Geen wonder dat ijdelheid hen niet vreemd was. Stikker 'was trots op zijn prestaties en waardeerde het om geprezen te worden', aldus zijn biograaf Marnix Westers.⁴ Toen Oud in 1952 tot buitengewoon hoogleraar aan de Economische Hogeschool in Rotterdam werd benoemd, voerde hij maar wat graag de titel 'professor'. Hij was zeer gehecht aan de formele erkenning van zijn prestaties en had weinig geduld met tegenspraak.

Toen ze elkaar in de zomer van 1947 voor het eerst troffen waren ze gelauwerd: ze hadden beiden al een succesvolle carrière achter de rug en stonden maatschappelijk in hoog aanzien. Naast hun vele overeenkomsten waren zij echter ook verschillende persoonlijkheden. Westers heeft Stikker omschreven als 'het type van de zakenman. Hij was praktisch ingesteld, niet-dogmatisch, flexibel'.⁵ Oud daarentegen was meer politicus dan Stikker, harder en rechtlijniger in zijn optreden. Tegelijk was hij zich ervan bewust dat in de politiek steeds gestreefd moet worden naar het haalbare. Zijn tegenstanders noemden hem soms opportunistisch, wat aansloot bij het niet-dogmatische karakter van Stikker. Ze waren aan elkaar gewaagd, maar Oud had een groot voordeel: hij was gepokt en gemazeld in de politiek, terwijl Stikker van zichzelf altijd zei dat hij 'geen partijman' was.⁶ Daarmee stond Oud bij het begin van de onderhandelingen over de oprichting van de vvd al op voorsprong.

Inhoud van dit boek

In dit boek draait het vooral om de persoonlijke en politieke relatie tussen Oud en Stikker, geplaatst tegen het decor van de totstandkoming van de vvd en de eerste, voor de partij uitermate lastige jaren. In de eerste twee hoofdstukken worden uitvoeriger dan in deze inleiding de loopbaan en politieke activiteiten van de twee hoofdpersonen geschetst in aanloop naar 30 augustus 1947, de dag waarop Oud zich in het *Algemeen Handelsblad* afvroeg of het geen tijd werd voor een 'vooruitstrevende partij'. In het derde hoofdstuk komen vervolgens de door hen gevoerde onderhandelingen aan

de orde, die in januari 1948 tot de oprichting van de vvd leidden. Het vierde hoofdstuk gaat in op het conflict tussen de beide partijoprichters. Na de Tweede Kamerverkiezingen van juli 1948 werd Stikker minister van Buitenlandse Zaken en Oud voorzitter van de Tweede Kamerfractie en van de partij. In die functies kwamen zij uiteindelijk lijnrecht tegenover elkaar te staan, toen de vvd-fractie in januari 1951 een motie van afkeuring van het kabinetsbeleid inzake Nieuw-Guinea indiende. Deze botsing leidde een jaar later tot het vertrek van Stikker, niet alleen uit de Haagse politiek maar zelfs uit Nederland. In het vijfde hoofdstuk komt de verhouding tussen Oud en de vvd enerzijds en Stikker anderzijds vanaf 1952 aan bod. Na enkele periodes van verwijdering volgde telkens weer toenadering, totdat Stikker in 1966 met zijn memoires de verhouding met Oud opnieuw op scherp zette. Twee jaar later, toen Oud al ernstig ziek was, volgde bij het twintigjarig bestaan van de vvd een laatste verzoening tussen de beide partijoprichters.

1

D.U. STIKKER

EEN ZAKENMAN IN DE POLITIEK¹

‘Ik ben in mijn hart geen partijman...’ In zijn in 1966 verschenen memoires hechtte Dirk Uipko Stikker eraan zijn lezerspubliek duidelijk te maken dat hij zich nooit volledig had willen vereenzelvigen met één partij. Als motto voor zijn levensbeschrijving koos hij zelfs een citaat van de Franse filosoof Alexis de Tocqueville met die strekking. ‘Nooit heb ik de stelling kunnen aanvaarden, dat enige politieke partij – hoe goed ook haar bedoelingen – een monopolie van juist beleid zou bezitten’, zo meende Stikker.² Het zijn opmerkelijke uitspraken voor iemand die mede-oprichter en voorzitter is geweest van twee politieke partijen, de PvdV in 1946 en de vvd in 1948.³ Tegelijk is met die jaartallen aangegeven dat de periode waarin Stikker als een partijman kon worden beschouwd erg kort was – niet meer dan twee jaar. In de zomer van 1948 werd hij minister van Buitenlandse Zaken, en in die functie kwam hij in 1951 in frontale aanvaring met mede-vvd-oprichter Oud, die bij uitstek een partijman was. Het conflict heeft zijn afkeer van partijpolitiek verder vergroot: een jaar later verdween Stikker gedesillusioneerd uit de Haagse politiek en ook uit Nederland. Met zulke littekens is het niet verwonderlijk dat hij zich bijna vijftien jaar later in zijn levensbeschrijving zo scherp afzette tegen het eigen gelijk van politieke partijen.

Loopbaan

Stikker ging in 1916 in Groningen Nederlands recht studeren. Na zijn studie koos hij voor het bedrijfsleven. Stikker begon in het bankbedrijf van zijn vader (dat was voortgekomen uit diens effectenfirma),

Links: de jonge Stikker poseerde voor een foto. Zijn kleding en omgeving weerspiegelen het welgestelde milieu waar hij uit afkomstig was.

Onder: Stikker (voorste rij links) gezeten tussen medeleden van het 'Groningsch Studenten Tooneelgezelschap'.

maar trok al snel zijn eigen plan en trad in dienst van de Twentsche Bank. Hier begon hij onder aan de ladder, maar met zijn doorzettingsvermogen en het tonen van initiatief maakte hij al snel carrière.⁴ In vier jaar klom Stikker op van bediende tot directeur van de zelfstandige vestiging in Lisse, nog maar dertig jaar oud. Nieuwe promoties volgden al snel: eerst werd hij tot directeur in Leiden benoemd en daarna in Haarlem. In 1935 stapte hij over naar Heineken's Bierbrouwerij, waar hij tot de directie toetrad. 'Stikker ontpopte zich in korte tijd tot informele voorzitter van Heineken', aldus de biograaf van Freddy Heineken.⁵ Na een paar jaar werd hij verantwoordelijk voor het sociale beleid van de brouwerij, waardoor hij te maken kreeg met de vakbonden. Zijn ster rees ook in de kring van de werkgevers. In 1939 werd Stikker voorzitter van het Centraal Overleg in Arbeidszaken voor Werkgeversbonden, dat zich met sociale aangelegenheden bezighield. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hielp hij bij de financiële ondersteuning van onder meer stakende spoormannen en brodeloos geworden oud-bestuurders van het ontbonden sociaaldemocratische Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), waarvoor hij ook de kas van Heineken aansprak.

De toenadering tijdens de oorlogsjaren tussen de werkgeversbonden en de vakbeweging als gevolg van hun verzet tegen de Duitse bezetters, leidde kort na de bevrijding tot de oprichting van de Stichting van de Arbeid. Bij de totstandkoming van dit topeverlegorgaan van de werkgevers- en werknemersorganisaties, die door nauw samen te werken de wederopbouw van Nederland wilden bevorderen, speelde Stikker een voortrekkersrol; hij werd in mei 1945 voorzitter. Kort daarop volgde het voorzitterschap van het Centraal Sociaal Werkgevers Verbond. Stikker was groot voorstander van deliberatie en het zoeken naar compromissen; polarisatie vond hij heilloos. Met de Stichting van de Arbeid werd de basis gelegd voor de naoorlogse overlegeconomie. In de eerste jaren droeg het nieuwe orgaan in sterke mate bij aan het sociaaleconomische beleid, maar met de komst van de Sociaal-Economische Raad (SER) raakte het zijn spilpositie kwijt.⁶ Stikker was op dat moment al geen voorzitter meer; hij had zijn functie neergelegd toen hij in 1948 minister van Buitenlandse Zaken werd – paradoxaal genoeg 'als eerste partijpoliticus', aldus de historicus Jan Bank.⁷ Ook al zag Stikker zichzelf niet als partijman, hij was toch in de politiek beland.

11de Jaargang

No. 6

1 April 1932

LAWN TENNIS

REDACTIE: C. VREEDENBURGH - H. HOYTE VEDER

OFFICIEEL ORGAAN VAN DEN NEDERLANDSCHEN LAWN-TENNISBOND

OFFICIEEL ORGAAN VAN DE INTERNATIONALE LAWN-TENNISCLUB VAN NEDERLAND EN VAN DEN NEDERLANDSCHEN BADMINTON BOND

RED.-ADRES: C. VREEDENBURGH, ROCHUSSENSTR. 317, ROTTERDAM. ADMINISTR.-ADRES: DOEZA STRAAT 1, LEIDEN

Nationale
Badminton
Kampioen-
schappen
Noordwijkstra.Zee

De speelsters en spelers die in badminton aan de spits staan. Boven v. l. n. r.: mev. Pabst, mevr. Dros-Canters (die drie kampioentitels won), mevr. van der Laan, mev. Jansse

Onder v. l. n. r.: J. Woltman (eveneens drievoudig kampioen), J. de Haas, mr. D. Stikker en A. Vos

VICTORIA-WATER

OBERLANKSTEIN

Stikker was sportief: in 1932 nam hij (derde van links) deel aan het Nederlands Kampioenschap badminton in Noordwijk aan Zee.